

— Viktorija Tučkorić nije bila »pet godina na robiji«, što bi značilo da se to odnosi na međuratno razdoblje, već je u toku rata provela oko godinu dana u ženskoj kaznionici u Požegi (str. 336) itd.

Nije mi uspelo shvatiti kriterij autora koji daju biografske podatke samo za neke poginule aktiviste. Pri tom se nikako ne slažem s ogradom autora u predgovoru (str. 18) da za kraće biografije »o svima nismo imali podataka, jer ih nismo, uza sve napore mogli naći« što je u suprotnosti s tvrdnjom da je u toj publikaciji korišten »arhivski materijal te objavljena i neobjavljena građa« (str. 17). Ne znam kojom su se neobjavljenom građom autori koristili, ali znam kojom objavljenom nisu. U pripremanje te edicije uloženi su nesumnjivo velik trud, a sigurno da bi se korištenjem većeg broja izvora i njihovog *točnog* intepretiranja izbjegli nedostaci i faktografske pogreške. Slažem se da »rezultati našeg (tj. autorovih) istraživanja nisu definitivni«, a isto tako i s konstatacijom »da su mnoge spomen-ploče u tako lošem stanju da je potrebno njihovo hitno obnavljanje. Uostalom, o stanju u kojem su neka spomen-obilježja govore i neke od ovih fotografija koje nisu mogle biti bolje uz najbolja naša nastojanja« (str. 18). Međutim, tu bih primijetila da pri izdavanju publikacija takve vrste nije uobičajeno da se koriste fotografije na kojima se nalaze i sami autori (v. str. 10+).

Narcisa Lengel-Krizman

PETAR OPAČIĆ, Solunski front—Zejtinlik, Beograd 1979.

Ove godine izašla je knjiga »Solunski front—Zejtinlik« autora Petra Opačića, naučnog saradnika Vojnoistorijskog instituta u Beogradu. Knjigu je objavila »Jugoslovenska revija« na srpskohrvatskom i francuskom jeziku. Ovim delom dat je naučni doprinos celovitom osvetljavanju jednog istorijskog događaja, koji je, inače, jedna od najsvetlijih stranica u istoriji srpskog naroda. Reč je, da to odmah istaknemo, o knjizi u kojoj je autor na relativno malo stranica, argumentovano, popularnim književnim jezikom i stručnim rečnikom istoričara i vojnika, kompleksno i sadržajno obradio složenu i obimnu temu iz prvoga svetskog rata — Stvaranje i proboj Solunskog fronta. Na osnovu naučne analize opšteg i posebnog, autor je objektivno i nepristrasno ocenio bitna pitanja vezana za taj događaj. Time je sažeto prikazao mukotrpan ali slavan put jedne male vojske, velike i nenadmašne u junaštvu u borbi za svoju domovinu. Pojava knjige dra Opačića izazvala je veliko interesovanje u naučnim krugovima i široj javnosti, što potvrđuje činjenica da je njeno izlaženje obeleženo u svim sredstvima javnog informisanja. Razlog je tako velikom interesovanju ne samo to što se knjiga pojavljuje 60 godina nakon slavne i pobedonosne ofanzive srpske vojske i savezničkih armija protiv Centralnih sila na balkanskom ratištu — Solunskom frontu, nego i zato što je autor obradio jednu istorijsku temu, koja je, inače, i do sada bila česta oblast istraživanja naučnih radnika i publicista, ali na način koji se izdvaja od svih dosadašnjih radova iz ove oblasti. Ovim se još jednom podseća najšira javnost na napore i herojske podvige srpske vojske i »posebno na one srpske voj-

nike i jugoslovenske dobrovoljce koji su u toj oslobodilačkoj borbi ostavili svoje živote širom Balkana i daleko od svoje domovine«, kako je u predgovoru ove knjige napisao Momčilo Dugalić. Knjiga je istovremeno štampana na srpsko-hrvatskom i francuskom jeziku čime je još više dobila na značaju. Delo predstavlja rezultat autorovoga višegodišnjeg istraživanja prvoga svetskog rata uopšte, posebno istorije Solunskog fronta.

Knjiga Solunski front — Zejtinlik pripada vrsti ilustrovanih monografija i ima tri dela koji svaki na svoj način predstavljaju celinu, mada se prvi i treći deo međusobno dopunjuju.

U uvodnom delu knjige dat je kraći tekst Veljka Đurića o istorijatu srpskoga vojničkog groblja na Zejtinliku kod Soluna. Konstatuje da su u saradnji dveju susednih i prijateljskih zemalja, Jugoslavije i Grčke, učinjeni naponi da se obezbedi trajnost ovog istorijskog spomenika — nemog svedoka izuzetne hrabrosti i stradanja srpskih vojnika i jugoslovenskih dobrovoljaca u borbi za oslobodenje svoje domovine koja je zadivila svet i dobila laskava priznanja najviših vojskovođa i državnika toga vremena u Evropi. Pored toga, osnovni tekst Petra Opačića, koji je ilustrovan velikim brojem originalnih ratnih fotografija, uokviren je kolor-fotosima sa ovog groblja što daje celovitu predstavu o ovom spomeniku.

Središnji deo monografije, koji je ujedno i najvažniji, predstavlja naučnu analizu i sintetički prikaz celokupne istorije Solunskog fronta, od njegovog stvaranja do završne ofanzive izvedene sa ovog fronta u jesen 1918. godine, događaja koji su sa njim povezani, a koji daleko prevazilaze područje Balkana i koji su se odnosili na rasplet vojno-političkih zbivanja u Evropi. Autor najpre na malom prostoru daje istovremeno analizu događaja koji su prethodili stvaranju Solunskog fronta; i to ne samo na području Srbije, nego na tlu čitave Evrope. U ovom delu izloženi su na veoma interesantan način politički i vojni razlozi Austro-Ugarske Monarhije za napad na Srbiju, koja je time želela da, s obzirom da je rat protiv nje smatrala »šetnjom do Niša«, povrati poljuljani ugled u svetu i obezbedi gospodareći položaj na Balkanu. Međutim, sam tok vojevanja 1914. godine pokazao je svu nerealnost predviđanja vojnih krugova Austro-Ugarske. Na balkanskom ratištu, na srpsko-autrijskom frontu, te godine je upravo trijumfovala srpska vojska. Ona je u tromesečnim borbama odnela odlučne pobede na Ceru i Kolubari, čime je Austro-Ugarskoj Monarhiji nanela težak vojni i politički udarac.

Takav razvoj događaja, ističe dr Opačić, imao je i te kako velikog odraza na celokupna zbivanja u Evropi, jer je nakon prve ratne godine značaj balkanskog ratišta izuzetno porastao. Njemu su sada obe zaraćene strane posvetile mnogo više pažnje nego na početku rata. Zato se autor opravdano zadržava na celovitoj obradi ovih događaja. Čitaocu »pada« u oči ovako impresivan i celovit prikaz situacije kod obeju zaraćenih strana. Naime, uviđajući značaj ovoga ratišta i činjenicu da Austro-Ugarska ne može sama da slomi vojnički otpor Srbije, Centralne sile su činile ogromne političke napore da bi pridobile nove saveznike na Balkanu. U isto vreme i u vodećim krugovima sila Antante došlo je do promene u stavu prema ovom ratištu »ali znatno sporije i neodlučnije, odnosno bez čvrstih odluka« što se veoma negativno odrazilo na ratna zbivanja u Srbiji i Crnoj Gori u 1915. godini. Jer, dok su se vojni i politički krugovi sila Antante nagađali oko svojih interesa, posebno Engleska koja se protivila »rasipanju snaga« njihovim angažovanjem na Balkanu, dotle su Centralne sile nanele težak poraz ruskoj vojsci, nakon čega su usmerile svoje dejstvo ka Balkanu da slome Srbiju

i otvore put na Bliski istok. Priključila im se i Bugarska, napadom na Srbiju sa leđa, u nameri da joj se revanšira za poraze u drugom balkanskom ratu.

Srbija je činila maksimalne napore da se pripremi za nastavak ratnih operacija. Pošto je usled višegodišnjih ratova bila u svakom pogledu iscrpljena, vlada Srbije je zatražila od Saveznika vojnu i materijalnu pomoć, istovremeno ukazujući na veliku opasnost što je pretila ovom značajnom ratištu. Međutim, diplomatije sila Antante, iako su shvatile značaj ovog ratišta, kasnile su sa svojim odlukama što je uslovalo da se Srbija zajedno sa Crnom Gorom ponovo nađe usamljena u ratu sa znatno jačim snagama Centralnih sila.

Na osnovu svega, autor ističe da su formiranje Solunskog fronta više usloveli politički nego vojnostrategijski razlozi, ali da je njegov doprinos na kraju rata bio podjednako značajan, i u političkom i u vojnom pogledu.

Srpske oružane snage potpomognute od crnogorske vojske i naroda činile su čuda od junaštva. No i pored toga ostavljene su same, bez konkretne i odgovarajuće pomoći Saveznika, istovremeno napadnute sa tri strane, pa je srpska vlada odlučila, 25. novembra 1915. godine, da se njena vojska, nastavljajući da pruža otpor, postepeno povlači preko planinskih masiva Albanije ka Jadranskom moru gde je očekivala prihvata i pomoć savezničke mornarice.

Na izvanredan i realan način autor je prikazao herojstvo i stradanje srpskog vojnika i žrtve koje je dao crnogorski narod boreći se od prvog dana na strani Srbije. Rečnikom veštog i iskusnog istoričara autor je ispričao sudbinu srpske vojske i duga nagađanja inertne savezničke diplomatije oko Solunskog fronta i o daljoj ulozi Srbije i njene vojske na balkanskom ratištu. Time je čitaocu omogućeno da, bez praznina i nedorečenosti, prati vojne i političke događaje, i to na svim frontovima prvoga svetskog rata i kod obeju zaraćenih strana. Ovakav koncept monografije daje joj celinu a događaji se sa lakoćom prate. Ne želeći da posebno apostrofira veliku ulogu srpske vojske u svim tim zbivanjima, autor najpre detaljno analizira sve događaje, a potom daje njihovu realnu sliku iz koje snagom argumenta proističu zaključci o ulozi i ogromnom doprinosu Srbije u konačnom slamanju Centralnih sila.

Autor stručno i postepeno uvodi i manje informisanog čitaoca u istoriju Solunskog fronta i u početak ofanzivnih dejstava savezničkih oružanih snaga i srpske vojske, 12. septembra 1916. godine. U prvim višednevnim borbama, nakon odbijanja bugarske ofanzive na Solunskom frontu, srpske trupe su probile bugarsku odbranu kod Gorničeva i odbacile njene snage preko reke Brod. Međutim, ovakav početni uspeh srpske vojske nije iskorišćen zbog sporosti francusko-ruske grupe divizija koje su u svojim dejstvima znatno zaostale. Time je bio izložen bok srpske armije mogućem napadu neprijatelja zbog čega je došlo do zastoja u operacijama, a front je ponovo stabilizovan na planinskom grebenu Savička kosa — Starkov grob — Kajmakčalan.

U ovom delu autor je na izvanredan način istakao primer kako nije uspela jedna operacija koja je imala realne izgleda za to, jer je izostalo odgovarajuće sadejstvo između savezničkih i srpskih jedinica. Osim toga, autor je time indirektno ukazao na delikatnost sadejstva komandovanja kod koalicionih armija.

S obzirom da je reč o autoru koji je i vojni istoričar, u ovom su delu ugrađeni i elementi vojne istorije i veštine ratovanja. Naime, pošto je uočio da je procena značaja planinskog masiva Kajmakčalan gotovo identičan za obe strane i njihov zaključak da je sudbina celog fronta u rukama onoga koji drži ovaj dominantni masiv, autor nam otkriva suštinu i motive džinovske borbe za Kajmakčalan u

septembru 1916. Imajući, dakle, pred očima ogroman stratejski značaj, obe zaraćene strane su u tim borbama angažovale velike snage za osvajanje odnosno odbranu ovog masiva. Ovakva procena se potvrdila, jer je srpska vojska, nakon višednevnih borbi, gotovo prsa u prsa, zauzela Kajmakčalan, ostvarila izvanrednu pobjedu koja je brzo odjeknula u svetu. Ova teška pobjeda značila je za srpsku vojsku izvanredan moralni podstrek, jer se time, posle dugo vremena, našla na pragu domovine. Ovim je veliki značaj Solunskog fronta, na kome se još dosta ratovalo, potvrđen, jer se pokazalo da su neprijateljske sile upravo na tom frontu najranjivije. Posebno valja istaći kako autor obrađuje moral srpske vojske i način njenog popunjavanja. Poznato je da se popuna srpske vojske u datim uslovima rešavala prikupljanjem dobrovoljaca među jugoslovenskim iseljenicima širom sveta. Tako je, od 1916. do 1918. godine, iz Amerike na Solunski front stiglo oko 4000, a iz Rusije, iz sastava Dobrovoljačkog korpusa Srba, Hrvata i Slovenaca oko 12.500 boraca. Autor se ne zadržava samo na iznošenju brojki o tome koliko je stiglo vojnika na front nego u kratkim crtama iznosi kako je ta činjenica uticala na držanje srpskog vojnika koji se osećao jačim kada je shvatio da nije sam, a zatim iznosi razloge koji su uticali na to da se deo sastava Korpusa na kraju ipak ne pojavi na balkanskom ratištu. Koncept izrade monografije omogućio je autoru da i u okviru ovog pitanja dotakne opštu situaciju na ratištima, posebno zbivanja na Istočnom frontu i pobjedu oktobarske revolucije, te Lenjinov stav o pitanju dobrovoljaca. Naglašavajući to pitanje kao važno, autor je naveo i na interesantan način istakao naredbu generala Petra Bojovića: »Bavljenje Jugoslovena u našoj vojsci, pored pomoći u vojnom pogledu, treba još da učvrsti i razvije ideju o bratstvu i jedinstvu i zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca kao i ostalih Slovena. Napori svih starešina treba da teže stvaranju uverenja kod svih vojnika o potpunoj jednakosti i ravnopravnosti svih članova jugoslovenske nacije. Potrebno je suzbijati svaki pokušaj separatizma ili dominiranja Srbijanaca nad ostalim i obratno.« Iako je ova Naredba štampana u Zborniku dokumenata »Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca«, u ovom kontekstu ona djeluje kao neka politička povelja bratstva naših naroda. U odeljku pod naslovom »Proboj Solunskog fronta i kapitulacija Bugarske« autor nije napustio metod analize opšteg i posebnog. Naime, prvo je dao prikaz novonastale situacije izazvane izlaskom Rusije iz rata, a zatim je u kratkim crtama razmatrao situaciju kod obeju zaraćenih strana. Posebno je zanimljiva procena srpske vlade novonastale situacije, i njene namere s tim u vezi. U sledu događaja kompleksno je razjašnjeno stanje na balkanskom ratištu iz kojeg proizilazi da je bila stvorena povoljna klima za ulazak u odlučnu ofanzivu. Naime, Srbija je osećala trenutak da sada, za razliku od 1917. kada za to nije bila spremna, treba angažovati sve snage. Ona je bila odlučna da podnese teret ofanzive, jer je osetila da će pobjeda na Solunskom frontu odlučiti i njenu sudbinu i rat u celini.

Ne opterećujući tekst suvišnim broječanim pokazateljima, dat je odnos snaga zaraćenih strana na Solunskom frontu. Uočljivo je da je odnos snaga bio približno jednak. Autor je istakao ono što je u takvim prilikama za uspeh napadne operacije najvažnije — osnovnu ideju za proboj fronta koja je vidljiva iz sledećeg: »Svi komandanti i vojnici treba da bude prožeti idejom: od brzine prodiranja zavisi ceo uspeh ofanzive. Ta brzina je u isto vreme i najbolja garancija protiv iznenađenja od strane neprijatelja, jer se njome postiže rastrojstvo neprijatelja i potpuna sloboda u našim dejstvima. Treba drsko prodirati, bez počinka, do krajnjih granica ljudske i konjske snage.« Uvodeći tako čitaoca u početak ofanzive,

koja je započela 14. septembra 1918. godine, autor je na jednostavan način prikazao dalji tok ratnih operacija sve do njihovog završetka.

Međutim, ono što je ovde novo i značajno jeste to što Opačić daje novu analizu događaja na Balkanu i njihov neposredan, ogroman i konkretan doprinos porazu Centralnih sila i konačnom završetku prvoga svetskog rata. Jer, iako su Centralne sile nastojale da svom snagom spreče i zaustave nepovoljan tok događaja na ovom ratištu, nisu uspele da spreče i zaustave pobedonosni pohod srpske vojske i oružanih snaga njenih saveznika čiji je epilog poznat. Ovakav razvoj događaja na Balkanu nagovestio je, nakon samo nekoliko dana septembarske ofanzive, kraj prvoga svetskog rata. Vojne pobjede na ovom izuzetno važnom ratištu prvoga svetskog rata i agencijske vesti o njima veoma brzo su obišle svet. Odjerci pobjeda srpske vojske, iste one koja je 1915, pod pritiskom daleko nadmoćnijih i udruženih neprijatelja, morala da se, preko planinskih masiva Albanije, povuče sa svoje teritorije, daleko su odzvanjale. Svetske agencije opširno su prenosile ratne vesti sa Solunskog fronta i tako doprinosile da se svetska javnost brzo upozna sa događajima na ovom ratištu.

U delu knjige »Pobedonosni završetak rata na Balkanu« autor, pored operativno-strategijskog položaja vojnih snaga koji je trenutno bio nepovoljan za 1. srpsku armiju (udaljila se oko 180 km od ostalih snaga i 2. srpske armije), ističe moralne kvalitete njenih boraca, njihov nesalomivi moral koji je u prethodnim borbama mnogo puta potvrđivan. Osim toga, naglasio je svestranu saradnju između stanovništva i boraca 1. armije koja je neposredno doprinela da ova nastavi ofanzivna borbena dejstva. Tako je, suprotno nemačkim procenama, koja su se inače zasnivala na dejstvima savezničkih trupa koje su bile veoma zaostale, da će srpska armija morati da uspori svoje napredovanje zbog nedovoljnih snaga i nepovoljnoga operativno-strategijskog položaja, 1. srpska armija nastavila je svoju ofanzivu i time obrzala konačan poraz oružanih snaga Centralnih sila na ovom ratištu.

Prema tome, autor ne veliča značaj srpske vojske unapred, »od oka«, nego na realnoj osnovi, nakon detaljne analize svih događaja. On to argumentuje citatima glavnog komandanta savezničkih snaga na Balkanu D'Éperaea koji je srpskoj vojsci odao posebno priznanje za njenu hrabrost, i Viljema II koji u telegramu bugarskom kralju Ferdinandu piše: »62.000 Srba odlučilo je ishod rata. Sramota!«

Završni događaji na Balkanu neposredno su uticali na još brži i konačan poraz Centralnih sila. Posebno valja naglasiti ukazivanje autora na to da su uspešne vojne pobjede i slamanje neprijatelja na Solunskom frontu snažno uticali na razbuktavanje nacionalnooslobodilačkih pokreta u jugoslovenskim zemljama.

I najzad, u završnom delu knjige dat je prvi put celovit spisak srpskih vojnika, oficira i jugoslovenskih dobrovoljaca koji su sahranjeni na Zejtinliku, »ispod vitkih čempresa tako reći na pragu domovine«, a da nisu dočekali da ugledaju oslobođenu otadžbinu.

Knjiga dra Petra Opačića o slavnoj epopeji junaštva srpske vojske i žrtvama koje je podnela Srbija u višegodišnjem ratu — od 1914. do 1918. godine — predstavlja vredno, autentično, blisko po načinu pisanja najširem krugu čitalaca monografsko delo iz prvoga svetskog rata, a koje se, treba još jednom naglasiti, razlikuje od svih dosadanih radova o toj temi. Zbog toga je delo dra Opačića, u kojem je data celovita slika jedne složene istorijske etape 1. svetskog rata, vredan doprinos istoriografiji i izvor saznanja za svakog čoveka u kome ima osećanja patriotizma i želje za spoznajom naše nacionalne istorije.

Na izvestan način ostala je jedna praznina, jer su nedovoljno prikazani prihvat i prevoženje srpske vojske sa obale Jadranskog mora na ostrvo Krk i svi oni problemi koji su pratili tu operaciju. Jer u tom periodu od tri meseca stradalo je mnogo ljudi, a saveznici su i tu uspoljili svoje osnovne slabosti. No, to ni u kom slučaju, s obzirom na sam cilj monografije, ne osiromašuje ovo naučno i popularno delo, jer se u jednom ovakvom sklopu knjige i nije moglo dati više. Autor je ostao do kraja dosledan stavu »unositi svetlost naučne istine u događaje prošlosti, znači služiti sadašnjosti« kojim je, inače, i započeo svoje delo.

Miloje Pršić

*MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja, Vinkovci 1979.**

U izdanju Samoupravne interesne zajednice kulture općine Vinkovci objavljena je ova knjiga kao peti svezak serije »Slavonsko nasljeđe«, s podnaslovom »Prilozi za monografiju«. Okosnicu knjige predstavlja Kronologija razvoja proizvodnih snaga i klasnih borbi u Vinkovcima između dva rata, koja je rađena posebno u tu svrhu, te četiri manja priloga: Položaj radnika u Bohnovoj ciglani u Vinkovcima u međuratnom razdoblju, Tvornica Ferolim i njeno radništvo, Tvornica koža Marton i njeno radništvo do oslobođenja zemlje, i Položaj tekstilnih radnika u Vinkovcima između dva rata, od kojih su prva dva već prije objavljena u zbornicima Historijskog instituta Slavonije i Baranje iz Slav. Broda. Kraći uvod o historijskom razvoju Vinkovaca od rimske *Cibalae* do stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca napisao je Josip Bainac. Knjiga je ilustrirana s dvadesetak likovnih priloga (fotografije tvornica, postrojenja, grupa radnika, reklamnih prospekata i faksimila dokumenata) od kojih su neki, na žalost, vrlo slabe kvalitete, a faksimili gotovo nečitljivi.

Zasnovana, uglavnom, na arhivskoj građi i lokalnoj štampi, jer ostalih izvora za tu problematiku, a pogotovo radova, nema, knjiga obrađuje socijalno-ekonomsku osnovu radničkog pokreta. U pojedinim prilogima obrađen je razvoj proizvodnih sredstava, položaj i borba radnika za poboljšanje svog položaja, te politika građanskih vlasti prema radničkoj klasi. Politička borba radničke klase, organizacija i rad Komunističke partije i SKOJ-a ovdje su samo marginalno dotaknuti, čini nam se manje zbog nedostatka vremena, a više zbog orijentacije autorice, koja i u nekim drugim radovima ostaje kod svoje osnovne problematike — analize socijalnih prilika. Šteta što još nisu obrađeni željeznički čvor i mlinarska industrija. S obzirom da Vinkovci u toj problematici i za to razdoblje nemaju gotovo ništa, i ovakva nepotpuna obrada predstavlja mnogo.

* Na knjizi, doduše, stoji 1977. kao godina izdanja, ali se na kraju navodi da je tisak dovršen u kolovozu 1979.